

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК І РЕЗУЛЬТАТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто особливості формування демографічної ситуації у Львівській області за 1991-2010 рр. Проаналізовано основні показники природного і механічного руху населення в геопросторовому аспекті. Подано порівняльне групування адміністративно-територіальних одиниць Львівської області за типом динаміки населення, демографічною ситуацією загалом та окремими компонентами.

Ключові слова: економічна безпека, демографічна ситуація, відтворення населення, міграційна активність, старіння населення, депопуляція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світова економіка на початку XXI ст. почала прямувати етапом постіндустріального розвитку, що передбачає домінування людських ресурсів, зокрема, інтелектуальних, у створенні ВВП країни. Існуючі нині негативні демографічні явища та тенденції, спричинені розпадом і реструктуризацією господарства у 90-х роках XX ст., постають реальними загрозами для поступу суспільства й економічної безпеки. Особливо вагоме значення має дослідження демографічної ситуації на рівні низових адміністративних районів, оскільки сучасні демографічні процеси впливатимуть на стан економічної безпеки регіону в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та проблеми демографічної ситуації є предметом дослідження багатьох науковців, у тому числі й географів. Методичними, методологічними і прикладними проблемами населення та демографії займаються І. Гудзеляк, Ф. Заставний, Е. Лібанова, Ю. Муровцева, І. Прибиткова. Окремі аспекти й чинники демографічної безпеки населення України висвітлені у працях Н. Годісь, І. Курило, С. Пирожкова, М. Романюк, В. Стешенко, Л. Черенько, Л. Чуйко, К. Якуби, О. Хомри.

Формулювання цілей статті. Визначити й порівняти типи динаміки населення адміністративних одиниць Львівської області за 1991-2010 рр. Дослідити зміну і сучасний стан адміністративних одиниць Львівської області за рівнем депопуляції, внутрішньої та зовнішньої міграційної активності, старіння населення і типами вікової структури. Типологізувати райони Львівської області за особливістю демографічної ситуації. Розкрити взаємозв'язок і взаємозалежність демографічної ситуації та економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Особливість динаміки населення Львівської області з початку 90-х років XX ст. – скорочення

чисельності населення. За період 1999-2010 рр. населення області скоротилося на 7,8%, з них міського – на 6,8%, сільського – на 8,8%. Так, за цей період чисельність населення в Україні зменшилася на 11,6%, тобто демографічні втрати населення Львівської області були меншими, ніж загалом в Україні [8, с.335]. Тенденція скорочення населення простежувалася на території всієї області, крім Яворівського району. Найбільше його відбулося у Перемишлянському, Жидачівському та Городоцькому районах; практично не змінилася кількість населення у Жовківському, Пустомитівському, Дрогобицькому й Стрийському. Тенденція скорочення населення торкнулася великих, середніх і малих міст області. Якщо, скажімо, за 1991-2000 рр. приріст населення спостерігався у трьох районах (Самбірському, Стрийському, Яворівському), то за 2001-2010 рр. – лише у Яворівському [5, с. 22; 6, с.19; 3, с.9].

До важливого компонента демографічної ситуації належить природне відтворення населення. Воно характеризується показниками народжуваності, смертності, природного приросту (скорочення), їхнього співвідношення та динаміки. У Львівській області природне відтворення вирізняється природним скороченням, низьким рівнем народжуваності й підвищеним рівнем смертності. Унаслідок цього природний приріст, який тривалий час був постійним джерелом формування населення, з 1994 р. змінився на природне скорочення, що спостерігається у більшості районів області. Значні територіальні відмінності, які існували раніше у показниках народжуваності, смертності й природного приросту між міською та сільською місцевостями, останніми роками почали вирівнюватися і набули нового змісту.

За 1991-2000 рр. кардинально змінився тип динаміки населення регіону у напрямі менш сприятливого для формування населення. За співвідношенням показників зміни чисельності населення (зростання, скорочення) і співвідно-

шенням природного руху (народжуваності, смертності) населення ми виокремили у Львівській області шість типів динаміки населення. Найбільше поширення мають одиниці адміністративного поділу, які демонструють скорочення чисельності внаслідок переважаючої смертності над народжуваністю.

За 1991-2000 рр. дев'ять районів області належали до від'ємного типу динаміки населення зі значним переважанням смертності над народжуваністю [6, с. 27]. За 2001-2010 рр. усі райони, крім Турківського (він із категорії зростання перейшов до категорії скорочення населення), поліпшили свій тип динаміки населення. Позитивні зміни відбулися у Мостиському, Пустомитівському, Буському та Золочівському районах. Не змінився тип динаміки населення у Миколаївському, Сколівському, Стрийському, Жидачівському та Перемишлянському районах (див. табл.1).

Сучасна диференціація районів характерна різними рівнями депопуляції. У 1991 р.

незначна депопуляція спостерігалася лише у восьми районах на сході та північному сході області. У 2010 р. усі райони досягли депопуляційного максимуму, крім Турківського, тут депопуляційні процеси продовжують поглиблюватися.

За останній період коефіцієнт депопуляції (K_d) (визначається перевищенням кількості померлих над кількістю народжених), з використанням якого подається територіальна диференціація процесу, коливався на території Львівської області від 1,01 до 1,68. Депопуляція визнана чинником, що ускладнює демографічну ситуацію. На території області можна виокремити два умовні ареали: ареал різної сили вияву депопуляції й ареал з незначним приростом населення. На основі коефіцієнта депопуляції в першому ареалі вирізняють три групи районів: перша – з високим рівнем депопуляції (K_d понад 1,41); друга – із середнім рівнем депопуляції (K_d 1,21-1,40); третя – з незначним рівнем депопуляції (K_d менше 1,20).

Таблиця 1.

Зміна типів динаміки населення адміністративно територіальних одиниць Львівської області

Типи динаміки населення, 1991 – 2000 рр.	Типи динаміки населення, 2001 – 2010 рр.						
		Зростання		Скорочення			
		I	II	III	IV	V	VI
Додатний із переважанням народжуваності над смертністю	Зростання	I					
Додатний із незначним переважанням народжуваності над смертністю		II	Яворівський, Новий Розділ	Миколаївський	Турківський		
Від'ємний із незначним переважанням смертності над народжуваністю	Скорочення	III		Сколівський			
Від'ємний із середнім рівнем переважанням смертності над народжуваністю		IV		Дрогобич Трускавець Червоноград	Кам'яно-Бузький Жовківський Самбір	Стрийський	
Від'ємний із значним переважанням смертності над народжуваністю		V			Мостиський Пустомитівський Львів Стрий	Бродівський, Городоцький, Дрогобицький, Радехівський, Самбірський, Сокальський Старо-самбірський	
Від'ємний із дуже значним переважанням смертності над народжуваністю	VI				Буський Золочівський	Борислав Моршин	Жидачівський Перемишлянський

Примітка. Типи динаміки населення: I – природний приріст понад 2,1; II – природний приріст від 2,0 до 0,1; III – природне скорочення від 0,0 до -1,1; IV – природне скорочення від -1,0 до -2,0; V – природне скорочення від -2,1 до -4,0; VI – природне скорочення понад -4,1. Складено автором за: даними Головного управління статистики у Львівській області [5;6;7]

До першої групи належать Жидачівський та Перемишлянський райони, котрі характери-

зуються найвищим рівнем депопуляції. Друга і третя групи районів охоплює практично всю

територію області (друга – Передкарпаття, північні й північно-східні райони, третя – Бродівський, Мостиський, центральні та гірські райони) і формують обширний ареал депопуляції населення. Ареал з незначним природним приростом творять Яворівський і Миколаївський райони.

За 1991-2010 рр докорінно іншими стали показники природного руху населення, різниця в рівні природного приросту змінилася на різницю в рівні депопуляції, а панівний ареал природного приросту – ареалом природного скорочення. Міста обласного значення Дрогобич, Новий Розділ, Трускавець, Червоноград та Миколаївський і Яворівський райони поки що уникли депопуляції, хоча її ознаки простежуються і там [3, с. 26].

У формуванні чисельності населення вирішальним є показник природного руху, який становить 80-90% усіх змін, решта припадає на механічний рух, тобто міграції [5]. Міграція впливає на стан демографічної ситуації через притік чи відтік населення, котрі обов'язково супроводжуються змінами у статевовіковій структурі населення районів, і вибуття, і прибуття. У 1994-2001 рр. міграції належала значна роль у формуванні чисельності населення Львівської області, частка механічного скорочення у загальному скороченні населення становила близько 80%. Цьому періоду притаманні значна зовнішня і внутрішня міграції. Найбільшу міграційну активність мають прикордонні райони. Традиційно високе внутрішнє міграційне скорочення у Турківському та Перемишлянському районах.

На основі аналізу сальдо міграції та його динаміки за 2000-2010 рр. виокремлено такі групи районів: перша – з міграційним притоком населення; друга – з незначним міграційним відтоком населення, третя – зі середнім міграційним відтоком; четверта – значного міграційного відтоку.

Найпоширеніші друга та третя група районів із незначним та середнім відтоком населення. До першої групи належить п'ять районів – Жовківський, Пустомитівський, Стрийський, Городоцький, Дрогобицький, та три міста обласного значення – Новий Розділ, Трускавець, Львів, котрі формують ареал міграційного приросту населення. До четвертої групи, характерній значним відтоком населення, належать Золочівський, Перемишлянський і Турківський райони [7].

До основних категорій демографічної

ситуації належить вікова структура населення. Вона відображає вплив різних чинників на процес відтворення населення минулих років і слугує фундаментом розробки соціально-демографічних прогнозів. Сучасна вікова структура населення Львівської області відрізняється від аналогічного показника в Україні вищим відсотком допрацевдатного (16,9%) та нижчою часткою післяпрацевдатного (22,3%) населення. Наприклад, показник переважання навантаження осіб старших від працевдатного віку над особами допрацевдатного в Україні становить 153 особи, для Львівської області – 88 [4, с. 88]. За 1991-2010 рр. вікова структура населення змінилася у такий спосіб: допрацевдатне населення зменшилося з 24% до 16,9% (на 7%), працевдатне зросло від 56,1% до 60,8% (4,7%), а старше від працевдатного збільшилося від 15,8% до 22,3% (6,5%). Отже, у регіоні простежується тенденція старіння населення. Традиційно висока частка працевдатного населення у великих містах. У Перемишлянському і Турківському районах вона найнижча, відповідно саме там спостерігається найбільше навантаження на працевдатне населення. Так, нині демографічне навантаження становить 644 особи непрацевдатного віку на 1000 осіб працевдатного, з них 56,8% – особи похилого віку. Порівнюючи з 90-ми роками ХХ ст., навантаження знизилося та змінилося співвідношення між дітьми і старшими особами на користь останніх [9].

У науковій літературі за співвідношенням вікових груп допрацевдатного та після працевдатного населення виокремлюють прогресивний, стаціонарний і регресивний типи вікової структури. У Львівській області ми вирізнили групи районів: 1) частка вікової групи 0-14 років у 1,2-1,5 рази більша від групи 50 і старше (прогресивний тип); 2) приблизно рівне співвідношення груп (стаціонарний тип); 3) частка вікової групи 50 років і старше в 1,2-1,5 рази більша, ніж групи 0-14 років (регресивний) [1].

За 1991-2010 рр. стаціонарний тип вікової структури населення Львівської області змінився на регресивний. У 1991 р. лише у Жидачівському та Перемишлянському спостерігалось значне переважання людей похилого віку над дітьми. Усі міста обласного підпорядкування, а також Яворівський, Турківський, Пустомитівський, Мостиський райони мали прогресивний тип вікової структури населення. У 2000 р. прогресивний тип вікової

структури населення був лише у Яворівському та Миколаївському районах. У 2010 р. території з ознаками регресивного типу вікової структури утворили обширний ареал, який охоплює усю область, крім Жовківського, Сколівського, Турківського та Яворівського районів, у котрих є ознаки стаціонарного типу населення.

Вагою риса вікової структури населення – тенденція старіння, тобто збільшення частки людей похилого віку, що супроводжується зменшенням частки дітей. Для аналізу вікової структури ми використали шкалу розроблену Ж. Боже-Гарньє – Е. Россетом, яка використовує критерій 60 років і розгорнутіша, ніж шкала, запропонована ООН.

Шкала Е. Россета складається з чотирьох етапів старіння населення. У випадку, коли кількість людей у віці понад 60 років становить менше 8%, то населення вважається молодим; частка 8-10% – на першому порозі старості, 10-12% – власне поріг старості, понад 12% – демографічна старість. Остання має підетапи: початковий, середній, високий та дуже високий рівні старості населення [1, с. 117]. У Львівській області аналіз рівня

старіння населення засвідчив, що всі райони мають демографічно старе населення, тобто належать до четвертого етапу – демографічного старіння. З підетапів вирізняється Жовківський із високим рівнем демографічної старості та Яворівський зі середнім рівнем демографічного старіння, інші належать до районів з дуже високим рівнем старості [4, с. 26–67].

Порівняння вікових структур населення підтвердило значні структурно-територіальні зміни, пов'язані з поглибленням тенденції старіння та поширенням ареалу демографічно старого населення. Панівний раніше тип із ознаками прогресивної вікової структури змінився на протилежний, менш сприятливий для формування і відтворення населення – регресивний тип.

На основі аналізу компонентів демографічної ситуації та їхньої динаміки ми розробили типологію одиниць адміністративного поділу за особливостями співвідношення різних компонентів демографічної ситуації: скорочення чисельності населення, природного скорочення, міграційного відтоку, старіння населення, типу вікової структури.

Таблиця 2

Типологія одиниць адміністративно-територіального поділу Львівської області за особливостями демографічної ситуації

Типи демографічної ситуації	Райони	Ознаки демографічної ситуації
I	Жидачівський, Перемишлянський	Значне скорочення чисельності населення, природний приріст з дуже великим переважанням смертності над народжуваністю. Високий рівень депопуляції. Високе внутрішнє та зовнішнє міграційне скорочення. Дуже високий рівень старіння населення. Регресивний тип вікової структури населення.
II	Бродівський, Кам'яно-Бузький, Мостиський, Радехівський, Самбірський, Буський, Золочівський, Сокальський	Скорочення чисельності населення, від'ємний природний приріст, середнє міграційне скорочення, незначний та середній рівень депопуляції. Дуже високий рівень старіння населення. Регресивний тип вікової структури.
III	Городоцький, Дрогобицький, Старосамбірський, Стрийський	Скорочення населення. Від'ємний природний приріст зі середнім рівнем переважанням смертності над народжуваністю. Середній рівень депопуляції. Додатний внутрішній та зовнішній міграційний притік. Високий рівень старіння населення. Стаціонарний і початковий регресивний тип вікової структури.
IV	Сколівський, Турківський	Скорочення населення, від'ємний природний приріст з незначним переважанням смертності над народжуваністю. Дуже високий рівень демографічної старості, з незначним рівнем депопуляції. Стаціонарний тип відтворення.
V	Жовківський, Пустомитівський	Незначне скорочення чисельності населення. Природне скорочення з незначним переважанням смертності над народжуваністю. Додатний зовнішній і внутрішній міграційний притік. Низький рівень депопуляції. Високий рівень демографічного старіння. Стаціонарний з ознаками регресивного типу вікової структури.
VI	Миколаївський, Яворівський, Новий Розділ	Додатний приріст населення з переважанням народжуваності над смертністю. Незначні внутрішні й зовнішні міграційні відтоки. Фактично відсутня депопуляція. Дуже високий та середній рівень демографічного старіння. Регресивний і стаціонарний тип вікової структури населення.

Примітка. Розробка автора за: даними Головного управління статистики у Львівській області

Висновки. Аналіз демографічної ситуації Львівської області за 1991-2010 рр. виявив зміну параметрів демографічної ситуації, зокрема нові типи динаміки населення адміністративних районів, спричинені депопуляцією, міграційним відтоком, поглибленням тенденції старіння населення.

Демографічна ситуація не лише безпосередньо впливає на рівень формування економічної безпеки, а й одночасно є її результатом. Такі негативні показники демографічної

ситуації, як скорочення чисельності населення, активний міграційний відтік засвідчує низький рівень економічної безпеки. Поглиблення старіння населення, перехід до регресивного типу вікової структури підтверджують не лише сучасні проблеми демографічної безпеки та її вплив на економічну безпеку, а й значне підвищення рівня економічного та демографічного навантаження на працездатне населення, що негативно позначиться на економічній безпеці у майбутньому.

Література:

1. Демографический энциклопедический словарь / редкол.: Валентей Д. И. (гол. ред.) и др. – М.: “Сов. Энциклопедия”, 1985г. – 608 с.
2. *Заставний Ф.* Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія / Ф. Заставний. – Л.: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 348с.
3. Кількість населення Львівської області: статист. зб. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2010. – 71 с.
4. Склад населення Львівської області за статтю та віком: статист. зб. – Л.: Львів. обл. упр. статистики, 2010. – 97 с.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 1991 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 1992 – 119 с.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2000 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2001 – 369 с.
7. Статистичний щорічник Львівської області за 2009 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2010 – 362 с.
8. Статистичний щорічник України за 2009 р. – К.: Державний комітет статистики, 2010. – 567 с.
9. Офіційний сайт Головне управління статистики у Львівській області <http://www.stat.lviv.ua>

Резюме:

Наконечная Г. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК ФАКТОР И РЕЗУЛЬТАТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рассмотрены особенности формирования демографической ситуации во Львовской области за 1991-2010 гг. Проанализированы основные показатели естественного и механического движения населения в геопространственном аспекте. Подано сравнительные группировки административно-территориальных единиц Львовской области по типу динамики населения, демографической ситуацией в целом и по отдельным компонентам.

Ключевые слова: экономическая безопасность, демографическая ситуация, воспроизводство населения, миграционная активность, старение населения, депопуляция.

Summary:

H. Nakonechna. DEMOGRAPHIC SITUATION: DRIVER AND RESULT OF AN ECONOMIC SECURITY.

Peculiarities of demographic situation evolution in Lviv region within 1991-2010 were described. The main parameters of natural change and migration of population were analyzed in geospatial context. Classification of Lviv region's districts was carried out taking to the account population dynamic type, demographic situation and other parameters.

Keywords: economic security, demography, population reproduction, migration activity, population ageing, depopulation.

Рецензент: проф. Шаблій О.І.

Надійшла 22.09.2011р.